

Sosial ulikhet og eksamensresultater i Oslo-skolen. Trender i perioden 2002–2011

Anders Bakken og Jon Ivar Elstad

Nylig publisert forskning har vist at de sosioøkonomiske forskjellene i ungdomsskolekarakterer har økt noe etter at Kunnskapsløftet ble innført i 2006/2007. Denne artikkelen undersøker om det samme har skjedd i Oslo – landets eneste virkelige storby med betydelig sosial ulikhet og en særskilt stor andel innvandrere. På tross av slike trekk får Oslos ungdomsskoleelever litt bedre gjennomsnittskarakterer enn landsgjennomsnittet, og «Oslo-forspranget» har økt de siste årene. På midten av 2000-tallet var karakterforskjellene mellom «høy» og «lav» sosioøkonomisk familiebakgrunn mindre i Oslo enn i resten av landet, men etter at Kunnskapsløftet ble innført, er det ikke lenger slik. I 2010/2011 var den sosiale ulikheten i eksamenskarakterer den samme i Oslo som i resten av landet. I artikkelen diskuterer vi forskjellige årsaker til at ulikhetene i skolen øker.

Et av de mest stabile og robuste funnene i utdanningsforskningen er sammenhengen mellom elevenes sosioøkonomiske familiebakgrunn og skoleresultater. Nesten uansett hvilke tester elever utsettes for i skolen, kommer elever med høyt utdannete og godt bemidlede foreldre gjennomsnittlig bedre ut enn elever som vokser opp i mindre privilegerte familieomgivelser (Entwisle mfl. 1997, Nash & Lauder 2010). Kunnskapsløftet, som ble innført i norsk grunnopplæring i 2006,

har neppe bidratt til å gjøre denne sammenhengen mindre, til tross for høye ambisjoner om å heve kunnskapsnivået til alle grupper av elever. I en evaluering av reformen konkluderte Bakken & Elstad (2012) med at etter at Kunnskapsløftet har fått virke noen år, har elever med høy sosioøkonomisk familiebakgrunn forbedret karakterene mer enn elever med lavere bakgrunn. Vår konklusjon var at det har vært en utvikling i de senere år der elevenes familiebakgrunn har fått enda større betydning for elevenes resultater i ungdomsskolen.

I denne artikkelen forfølger vi analyser som har vært gjort på landsbasis (Bakken & Elstad 2012), men retter nå søkelyset mot endringer i Oslo-skolen. Det viktigste spørsmålet som reises i denne artikkelen, er om elevenes sosioøkonomiske familiebakgrunn også i Oslo har fått større betydning for elevenes karakterer etter at Kunnskapsløftet ble innført. Som vi skal komme nærmere inn på nedenfor, kan det være grunner til å anta at så ikke har vært tilfelle. Artikkelen baserer seg på en sammenlikning av eksamensresultater for de ti avgangskullene som gikk ut av grunnskolen i perioden fra 2002 til 2011.

Grunner til å studere Oslo-skolen

Oslo-skolen er interessant å studere av flere grunner. I et reformperspektiv var Oslo tidlig ute med å implementere Kunnskapsløftet. Over ett år før reformen formelt sett ble innført, slo utdanningsdirektøren i Oslo fast at reformen var kommet godt i gang, og at Oslo-skolen har et forsprang i Kunnskapsløftet (Oslo kommune 2005).¹ At Oslo-skolens elever kommer svært godt ut på ulike typer statistikk over elevers skolerresultater, også sammenliknet med andre byer i Norge, er velkjent (Bonesrønning & Iversen 2010, Wiborg mfl. 2011). Og, som vi vil vise i denne artikkelen, på den skriftlige avgangsprøven ved avslutningen av grunnskolen har elevene i Oslo-skolen over tid økt forspranget sitt i forhold til elever på landsbasis. Utviklingen kan skyldes ulike forhold, og det ligger utenfor denne artikkelens ambisjoner å vurdere hvorvidt Oslos særskilte skolepolitikk har gitt ønskelige effekter. I denne artikkelen avgrensner vi oss til å konstatere at det ut fra et utjevningperspektiv vil være interessant å undersøke hvorvidt bedre resultater kommer alle elevgrupper til gode, eller om forbedringene først og fremst har tilfalt elevene med lav sosioøkonomisk familiebakgrunn, og således har bidratt til utjevning av ulikhetene i skolen.

Det er også andre grunner til at Oslo er interessant når målet er å studere sosiale ulikheter i skolen. Byen er den desidert største i Norge og kanskje den eneste norske byen som kvalifiserer til betegnelsen «storby». Klasseforskjellene er større enn i resten av landet, og som i andre storbyer er mange av bomiljøene tydelig segregert (St.meld. nr. 31 (2002–2003)), langs både etniske og sosioøkonomiske skillelinjer. Det har også vært store forandringer i Oslo-befolkningens sosiodemografiske sammensetning, og i løpet av nokså kort tid har andelen skoleelever med innvandringsbakgrunn økt til et betydelig nivå (Oslo kommune 2011). Siden grunnskolene i hovedsak rekrutterer elever fra nærmiljøet, er Oslo-skolene svært ulike med tanke på sammensetningen av elever (Bakken & Elstad 2012). Kanskje har økt innslag av elever med innvandringsbakgrunn i tillegg gjort Oslo-skolene mer ulike over tid? Selv om det fortsatt er et grunnleggende skille mellom byens øst- og vestkant, vil også skoler innen samme bydel oppleve å ha svært så forskjellig elevmasse med tanke på de forutsetningene elevene har hjemme fra for å lykkes faglig i skolen. Slike segregeringstendenser kan også bidra til at de sosioøkonomiske forskjellene i skolerresultater er større i Oslo enn ellers i landet, siden elevenes resultater ikke bare er avhengig av hvilke ressurser som finnes i deres egen familie, men også hvilke ressurser som finnes i klassekameratenes familieressurser (Goldsmith 2011, Wiborg mfl. 2011, Agirdag mfl. 2012).

Er det en sammenheng mellom generell bedring av karakterer og mindre ulikhet?

Valget av Oslo som case er også utdanningssosiologisk interessant, fordi det gir et empirisk grunnlag for å undersøke hvorvidt en bedring av skole-resultater henger sammen med utjevning av forskjeller. Å heve kvaliteten i opplæringen er ifølge OECD ett viktig grep skolemyndighetene kan gjøre for å redusere sosioøkonomiske forskjeller (OECD 2011). Men det er ikke gitt at økt kvalitet fører til mindre ulikhet. I prinsippet kan det tenkes at Oslo-skolens forbedringer kan komme av at alle elevgrupper har omtrent lik framgang, og da vil ulikhetene som var til stede før forbedringene, bestå på omtrent samme nivå. Alternativt kan en forbedring av resultater skje på mer «elitistisk» vis, ved at framgangen særlig inntreffer blant de elevgruppene som allerede har et høyt nivå, mens de andre stagnerer. I så fall vil ulikhetene øke. Men det finnes også et tredje, mer optimistisk alternativ, som løfter fram muligheten for at en gjennomsnittlig bedring av nivået i

grunnskolen i stor grad vil skje på kompensatorisk vis, det vil si ved at framgangen er særlig påtakelig blant de potensielt skolesvake elevgruppene.

Evalueringen av Kunnskapsløftet har vist at det kan være hold i ideen om at forbedringer av resultater på skolenivå henger sammen med svekket betydning av sosioøkonomisk familiebakgrunn (Bakken & Elstad 2012: kap. 9). På de skolene som hadde størst framgang i eksamensresultater fra perioden rett før Kunnskapsløftet til perioden etter at reformen hadde fått virke noen år, hadde elever fra alle sosioøkonomiske sjikt økt sitt eksamensgjennomsnitt. Men økningen var større blant elever som hadde foreldre med relativt lav utdanning og inntekt enn blant elever i motsatt ende av det sosioøkonomiske hierarkiet.

Det vi har vært inne på foran, viser at ambisjoner om å løfte kunnskapen til norske skoleelever ikke står i prinsipiell motstrid til målsettinger om å oppnå mindre sosiale forskjeller i skolerresultater. Det kan faktisk tyde på at både kunnskapsforbedring og sosial utjevning kan realiseres samtidig, noe for eksempel OECD vektlegger. Valget av Oslo-skolen kan dermed betraktes som en interessant case å forske på, som gir muligheter for å teste om det faktisk er slik at kunnskapsforbedring og sosial utjevning kan understøtte hverandre. Hvis det er slik, bør vi også kunne forvente at elevenes sosioøkonomiske bakgrunn har mindre å si for elevenes resultater i Oslo enn i resten av landet.

Hovedvekten i denne artikkelen ligger på endringer over tid. Dersom det er en kopling mellom økt kunnskapsnivå og sosial utjevning, vil vi forvente at betydningen av sosioøkonomisk bakgrunn avtar etter hvert som elevenes gjennomsnittsresultater blir bedre. Det som vil bli testet i denne artikkelen er om elever med lav sosioøkonomisk familiebakgrunn har en utvikling over tid som er bedre enn den til elever med høyere sosioøkonomisk bakgrunn.

Hva påvirker endringer i skolerresultater?

En grunnleggende sosiologisk innsikt er at elevenes resultater ikke bare påvirkes av skolen og det som skolepolitikerne direkte har muligheter for å påvirke (Nash & Lauder 2010). Vel så mye, og kanskje enda mer enn elevenes møte med lærere og pedagogikken, vil skolerresultater være påvirket av forhold utenfor skolen (Hernes 1974, Coleman 1990). Påvirkningsfaktorene er mange og sammensatte. Ikke minst vil individuelle forutsetninger, ungdommenes egenmotivasjon og villighet til å gjøre en innsats for å lære

og dessuten foreldrenes ressurser og deres holdninger til skole og utdanning være av betydning (Bourdieu & Passeron 1977, Erikson & Jonsson 1996, Kingston 2001, Lareau 2003).

Når det gjelder å forstå endringer over tid, er det lite trolig at personlighetsfaktorer har særlig forklaringskraft, i alle fall ikke på kort sikt. Det vi derimot vet, er at elevsammensetningen i Oslo-skolen har endret seg mye i løpet av de siste tretti årene. Fra å være en by der elever med innvandringsbakgrunn kun utgjorde en liten del av elevmassen på slutten av 1970-tallet, har Oslo-skolen utviklet seg til å bli etnisk svært sammensatt. Det er også stor variasjon i elevenes språklige bakgrunn, og ifølge Utdanningsetaten har nær 40 prosent av elevene i Oslo-skolen et annet morsmål enn norsk (Oslo kommune 2011). Samtidig må det understrekes at flesteparten av disse elevene er født i Norge, og at norsk er det språket disse ungdommene vanligvis bruker i hverdagen, også med søsken og foreldre (Gjerustad & Frøyland 2012).

Fra utdanningsforskningen vet vi at når andelen minoritets elever øker, svekkes sammenhengen mellom elevenes sosioøkonomiske familiebakgrunn og skolerresultater (Sirin 2005). Grunnen til det er at relasjonen mellom foreldrenes sosioøkonomiske status og karakterer som oftest er *svakere* blant elever med innvandringsbakgrunn (Krange & Bakken 1998, Heath mfl. 2008). Når andelen av elevene som har slik bakgrunn, øker, vil denne gruppen få større statistisk vekt, og dermed bidra til å svekke sammenhengen mellom elevenes familiebakgrunn og karakterer. Når vi skal undersøke hvordan betydningen av sosioøkonomisk bakgrunn på elevenes karakterer forandrer seg over tid i Oslo-skolen, vil det derfor være mest rimelig å bruke noen statistiske teknikker for å gjøre Oslo mer direkte sammenliknbar med resten av landet. I denne artikkelen gjør vi det gjennom enkle regresjonsanalyser der vi kontrollerer for om elevene har innvandringsbakgrunn eller ikke.

Data

For å undersøke spørsmålene som reises i denne artikkelen, tar vi i bruk karakteropplysninger over samtlige avgangselever fra grunnskolen i perioden fra 2002 til 2011, til sammen nær 600 000 elever. Datamaterialet er basert på karakterregistre som Utdanningsdirektoratet utarbeider, og gjennom SSB har vi fått koplet data fra vitnemålsregisteret til ulike opplysninger om elevene, deres foreldre og skoler. Alle data er aidentifisert. Vi vet hvilket

avgangskull hver enkelt elev tilhører. Oslo-elever er i artikkelen definert som alle som går på skoler der Oslo kommune er skoleeier, i tillegg til private skoler som ligger i Oslo. Til sammen i det aktuelle tidsrommet er antallet Oslo-skoler med avgangselever fra ungdomstrinnet 71. Fra dette materialet har vi ekskludert alle elever med innvandringsbakgrunn som har bodd i Norge i mindre enn tre år, siden mange av disse elevene mangler karakterer. Datamaterialet er samlet inn i forbindelse med et større evalueringoppdrag innenfor evalueringen av Kunnskapsløftet og er grundigere dokumentert i rapporter fra dette prosjektet (se Bakken & Elstad 2012). Nedenfor skal vi kort beskrive de viktigste variablene vi bruker i denne artikkelen.

Den avhengige variabelen er elevenes eksamenskarakter i den skriftlige avgangsprøven. Alle elever skal i prinsippet prøves i ett av de skriftlige fagene matematikk, engelsk og norsk. I norsk vil elever som ikke har fritak for karakterer i sidemål, bli prøvd i begge målformene. Bare unntaksvis har en elev skriftlig karakter i mer enn ett fag, men om vi sammenlikner større elevgrupper, vil sammenlikningen basere seg på mange karakterer spredd over de tre fagene. Når vi sammenlikner over tid, vil imidlertid fagsammensetningen kunne variere. For eksempel er det flere elever som har kommet opp i norsk skriftlig eksamen etter at Kunnskapsløftet ble innført. Det har vi tatt hensyn til ved å inkludere dummyvariabler som indikerer hvilket eksamensfag elevene har kommet opp i.

Ikke alle elever har gyldige karakterer for skriftlig eksamen på vitnemålet, enten fordi de ikke har blitt vurdert (de har ikke møtt opp, eller de har levert blankt), eller fordi de av ulike årsaker har eksamensfritak. I perioden fra 2002–2011 gjelder det om lag fem prosent i hele landet. Selv om dette tallet er noe lavere i Oslo, er det en økende tendens at flere elever i Oslo ikke har skriftlig eksamen (fra 3 prosent til 5 prosent). Denne tendensen er økende også i resten av landet, men mindre markert. For å sjekke ut om denne forskjellen i utviklingstrekk mellom Oslo og resten av landet kan virke inn på resultatene i denne artikkelen, har vi gjort en test der alle elever som mangler karakterer, ble gitt en fiktiv toer. Siden testen viste seg ikke å endre noe på artikkelens konklusjoner, er elever med manglende eksamensresultater utelatt fra analysene.

I denne artikkelen bruker vi et mål på elevenes *sosioøkonomiske familiebakgrunn* der vi kombinerer foreldrenes utdanningsnivå og inntekt. Alle elever er plassert på en *sosioøkonomisk skala* (kalt *SØS-skalaen*) som varierer fra 0 til 10. Skalaen er en relativ skala, og den er laget slik at gjennomsnittet for hvert år er omtrent 5.² Elever som har foreldre med høyere inntekt og utdanning enn gjennomsnittet, får høyere skår enn 5 – fingra-

dert etter hvor mye høyere utdanning og inntekt de har – og vice versa. For mer informasjon om hvordan denne variabelen er konstruert, se Bakken & Elstad (2012).

For å kontrollere for endringer i sammensetningen av *elever med innvandringsbakgrunn* skiller vi mellom dem som har to utenlandsfødte foreldre, og dem som ikke har det. Vi kunne også valgt mer sofistikerte inndelinger, for eksempel basert på ungdommenes botid i Norge og foreldrenes landbakgrunn. Analyser der slike inndelinger er tatt med, viser ingen nevneverdige forskjeller fra analyser uten slike inndelinger. Derfor har vi valgt å presentere analyser der vi utelukkende skiller mellom elever med og elever uten innvandringsbakgrunn.

Resultater

Tabell 1 gir en oversikt over utviklingen i Oslo og resten av landet i perioden fra 2002 til 2011 når det gjelder andelen elever med innvandringsbakgrunn og gjennomsnittsskårer på skalaen for sosioøkonomisk familiebakgrunn (skalaen går fra 0–10). Det er verdt å merke seg at størrelsen på elevkullene har forandret seg nokså mye i løpet av dette tiåret – samlet sett har det vært en økning i elevkullene på rundt 17 prosent. I Oslo har økningen vært en god del høyere (24 prosent).

Tabellen viser at Oslo-ungdommens foreldre i gjennomsnitt har høyere utdanning og inntekt enn foreldrene i resten av Norge, og at dette gjelder for alle årene i denne perioden. Men det er samtidig en utvikling der dette sosioøkonomiske gapet mellom Oslo og resten av landet blir mindre over tid. I første halvdel av tiåret hadde Oslo-ungdommene en sosioøkonomisk bakgrunn som lå omkring et halvt poeng over resten av landet på denne skalaen. Fra 2007 og fram til 2011 har skåren i Oslo blitt redusert år for år, og i 2011 er den sosioøkonomiske familiebakgrunnen målt med foreldrenes inntekt og utdanning bare litt høyere i Oslo enn i resten av landet. (Merk at den sosioøkonomiske skåren er standardisert for hvert år, med 5 som gjennomsnittet for hele landet. Se også noten til tabell 1.)

Tabell 1: Andel elever med innvandringsbakgrunn og sosioøkonomisk familiebakgrunn i Oslo og resten av landet. Grunnskolens avgangskull i perioden 2002–2011

Årskull	Andel elever med innvandringsbakgrunn			Sosioøkonomisk statusskala (0–10)			Antall elever	
	Oslo	Resten av landet	Forskjell	Oslo	Resten av landet	Forskjell	Oslo	Resten av landet
2002	25,3	3,8	21,5	5,49	5,03	0,46	4 165	48 865
2003	25,7	4,0	21,7	5,51	5,02	0,50	4 302	49 239
2004	24,7	4,3	20,4	5,59	5,01	0,58	4 544	53 428
2005	24,2	4,5	19,7	5,56	5,00	0,56	4 858	55 005
2006	25,0	4,8	20,2	5,53	5,00	0,54	4 866	55 530
2007	27,1	5,1	22,0	5,46	5,01	0,46	4 808	57 086
2008	28,5	5,4	23,1	5,41	5,00	0,41	4 800	56 586
2009	29,7	5,8	23,9	5,34	5,01	0,33	4 891	55 652
2010	30,3	6,0	24,3	5,35	5,01	0,34	4 808	56 185
2011	31,7	7,0	24,6	5,26	5,03	0,24	5 148	56 769

Note: Gruppen av elever med kort botid i Norge (tre år eller mindre) er utelatt fra analysene i denne tabellen. Siden denne gruppen har relativt lav sosioøkonomisk status, blir gjennomsnittlig SØS høyere enn 5,0, som er gjennomsnittet for alle elever.

At de sosioøkonomiske skillene mellom Oslo og resten av landet har blitt mindre, må sees i sammenheng med at andelen elever med innvandringsbakgrunn har økt mest i Oslo. Mens denne andelen har økt med om lag 3 prosentpoeng utenfor Oslo, har økningen i Oslo vært om lag det dobbelte. Siden mange av ungdommene med innvandringsbakgrunn vokser opp med foreldre med lavere utdanning og inntekt enn det som er vanlig i Oslo, synker den sosioøkonomiske statusen til Oslo-ungdommene relativt til landet for øvrig. Vi har gått bak tallene i tabell 1 og laget en tilsvarende oversikt separat for ungdom i Oslo med og uten innvandringsbakgrunn (ikke vist her). Denne analysen viser at den sosioøkonomiske statusen innenfor hver av disse to elevgruppene ikke forandrer seg noe særlig. Det er altså tendensen til at det blir flere elever med innvandringsbakgrunn mot slutten av perioden, som skaper utviklingen i Oslo.

Karakterutviklingen i Oslo og resten av landet

Når vi skal undersøke hvordan eksamensresultatene til ungdom i og utenfor Oslo har utviklet seg over tid, vil det være relevant å ta hensyn til de endringene i elevsammensetningen som nettopp er beskrevet. Hvis ikke vi gjør det, står vi i fare for å fortelle en historie om hvordan elevsammensetningen har endret seg, mer enn å fortelle hvordan andre faktorer har påvirket resultatene i Oslo-skolen. Men det vil også være interessant å undersøke hvordan gjennomsnittresultatene generelt har utviklet seg i Oslo og resten av landet. I tabell 2 viser vi derfor begge deler. De første kolonnene viser de rene gjennomsnittskarakterene. Både i og utenfor Oslo varierer karakterene litt fra år til år, noe som blant annet kan skyldes måten prøvene er utformet på. Samtidig er det tydelig at karakterene er markert høyere i den siste delen av perioden enn i den første (med unntak av 2011, hvor karakterene er på nivå med den tidlige fasen).

Det som er mest relevant i denne sammenhengen, er karakterforskjellene mellom Oslo og resten av landet. I alle årene får Oslo-ungdommene bedre gjennomsnittskarakterer enn ungdommene i resten av landet. Selv om forskjellen varierer noe fra år til år, er den underliggende trenden helt tydelig: Oslo-ungdommene øker sitt karaktergjennomsnitt mer enn ungdommene i andre deler av landet. Hvis vi beregner et gjennomsnitt for de fire første årene (2002–2005), viser det at Oslo-ungdommene lå om lag 0,10 karakterpoeng høyere enn ungdommene i resten av landet. Det tilsier at om lag hver tiende elev i Oslo fikk én karakter bedre enn elever utenfor Oslo. I de siste fire årene av perioden (2008–2011) hadde dette gjennomsnittet økt til 0,17 – nær det dobbelte. Det er verdt å merke seg at karaktergapet mellom Oslo og resten av landet har økt i en periode der den sosioøkonomiske statusen til Oslo-ungdommene har blitt redusert – i alle fall relativt til resten av landet.

Tabell 2: Gjennomsnittlige eksamensresultater i Oslo og resten av landet. Forskjell mellom Oslo og resten av landet (før og etter kontroll for foreldrenes sosioøkonomiske status og elevens innvandringsbakgrunn)

Årskull	Oslo	Resten av landet	Forskjell	Forskjell justert for elevenes familiebakgrunn		
				b	se b	sig p
2002	3,46	3,40	0,06	-0,02	0,017	p = 0,31
2003	3,52	3,40	0,12	0,03	0,017	p = 0,05
2004	3,48	3,42	0,06	-0,03	0,016	p < 0,05
2005	3,52	3,37	0,14	0,04	0,016	p < 0,05
2006	3,55	3,39	0,16	0,08	0,015	p < 0,001
2007	3,53	3,42	0,11	0,01	0,015	p = 0,33
2008	3,60	3,44	0,16	0,10	0,015	p < 0,001
2009	3,70	3,50	0,19	0,13	0,016	p < 0,001
2010	3,67	3,46	0,21	0,15	0,016	p < 0,001
2011	3,54	3,41	0,13	0,07	0,016	p < 0,001

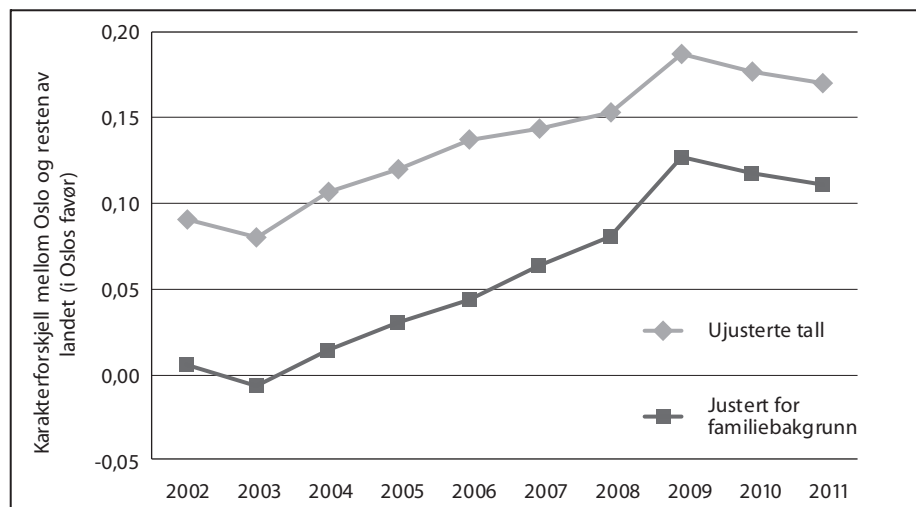
For å undersøke hvilken betydning det har hatt at Oslo-skolens elever over tid har hatt lavere sosioøkonomisk status, og at flere av disse elevene har innvandringsbakgrunn, har vi gjort en serie med regresjonsanalyser, der vi sammenlikner Oslo med resten av landet etter å ha justert for forskjellene i disse to bakgrunnsfaktorene. Regresjonsanalysene er gjennomført for hvert av de ti årskullene, og resultatene vises i den høyre delen av tabell 2. Kolonnen som er markert med b, viser (den ustandardiserte) regresjonskoeffisienten for variabelen som markerer Oslo versus resten av landet. Koeffisienten kan tolkes som et uttrykk for en hypotetisk situasjon, der vi tenker oss hva forskjellene i eksamensresultatene ville vært dersom Oslo ikke skulle skille seg fra resten av landet med tanke på elevenes sosioøkonomiske bakgrunn og innvandringsbakgrunn. For alle årene er denne koeffisienten en god del lavere enn den faktiske forskjellen i eksamenskarakterer. Fram til 2005 er forskjellen så liten at det er mest rimelig å tolke resultatene i retning av at det ikke er noen spesiell Oslo-effekt, at karakterforskjellene vi ser i den venstre delen av tabellen, kun reflekterer at Oslo-foreldrene har større ressurser. Det er heller ikke slik at denne effekten er positiv i alle årene, det vil si i Oslos favør.

Fra og med 2008 skjer det imidlertid en dreining, og vi ser tydeligere en egen Oslo-effekt. Kanskje startet dette allerede i 2006, avhengig av hvor stor vekt vi skal legge på 2007-tallene. Uansett er det tydelig at i den siste

perioden, altså etter innføringen av Kunnskapsløftet, gjør Oslo-ungdommene det klart bedre på de skriftlige eksamensoppgavene enn elever i resten av landet – selv når vi sammenlikner elever i Oslo med tilsvarende sosioøkonomisk bakgrunn og innvandringsstatus som elever i resten av landet.

Det er et tolkningsspørsmål om utviklingen best kan beskrives som at det skjedde en dreining i siste delen av perioden, eller om utviklingen har gått trinnvis i retning av bedre resultater. Siden gjennomsnittskarakterene varierer noe fra år til år, for eksempel på grunn av rene tilfeldigheter eller på grunn av hvordan prøvene er utformet, vil det være rimelig å ikke legge for stor vekt på resultatene fra enkeltår. I figur 1 har vi løst dette gjennom å lage såkalte treårige glidende gjennomsnitt, der vi beregner forskjellen mellom Oslo og resten av landet som et gjennomsnitt av ett bestemt års resultater og det foregående og det neste. Da vil vi se tydeligere at det er en mer lineær utvikling, det vil si med trinnvise forbedringer, i Oslo relativt til resten av landet. Samtidig viser figuren at kurvene flater ut mot slutten av perioden.

Figur 1: Gjennomsnittsforskjeller mellom Oslo og resten av landet (observerte tall justert for elevenes sosioøkonomiske familiebakgrunn og innvandringsstatus). 2002–2011. Treårig glidende gjennomsnitt

Note: Tallene er beregnet i kolonne tre og fire i tabell 2, som gjennomsnittet av tre års observasjoner (\bar{a}_{t-1} , \bar{a}_t og \bar{a}_{t+1}). Tallene for 2002 og 2011 er kun beregnet ut fra to årsobservasjoner.

Karakterutviklingen for elevgrupper med ulik sosioøkonomisk bakgrunn

Det neste spørsmålet er hvorvidt elever med ulik sosioøkonomisk bakgrunn har tatt del i Oslos relative framgang i like stor grad som andre elever eller ikke. Som nevnt kan en økning i karakternivå skje på flere måter, men det er først når de elevene som har lavest sosioøkonomisk bakgrunn, har en sterkere økning enn de elevene som har høyest bakgrunn, at utviklingen går i retning av sosial utjevning. I tabell 3 har vi for hvert av årene beregnet et karaktergjennomsnitt for to sosioøkonomiske yttergrupper – i Oslo og i resten av landet. Beregningene er gjort gjennom regresjonsanalyser separat for hvert år for henholdsvis Oslo og resten av landet. I regresjonsanalysene har vi justert forskjellen mellom de sosioøkonomiske gruppene etter innvandringsbakgrunn, for ikke å undervurdere utviklingen i Oslo (jf. diskusjonen innledningsvis). «Lav SØS» er her definert som elever som skårer 2,5 på SØS-skalaen, mens «høy SØS» tilsvarer 7,5 på skalaen. Kontrasten i hjemmeressurser mellom disse to gruppene er betydelige: Mens ingen av foreldrene i gruppen med «lav SØS» har høyere utdanning, har 9 av 10 av foreldrene i gruppen «høy SØS» høyere utdanning. Foreldrene til elevene med «høy SØS» har nesten dobbelt så høy inntekt som foreldrene til elevene med «lav SØS». Karaktermessig skiller det nærmere 0,80 karakterpoeng til skriftlig eksamen mellom disse to gruppene. Nesten alle (8 av 10) i høystatusgruppen får dermed i gjennomsnitt en hel karakter bedre enn elevene i lavstatusgruppen.

Resultatene i tabell 3 viser at utslaget av sosioøkonomisk bakgrunn på elevenes eksamensresultater er noe lavere i Oslo enn i resten av landet. Forskjellen er ikke stor, og betydningen av sosioøkonomisk bakgrunn er bare litt lavere i Oslo (0,77 versus 0,79). Likevel går resultatet i motsatt retning av hva det er rimelig å forvente. Det er overraskende fordi klasseforskjellene i seg selv er større i Oslo enn i resten av landet. Men det er også overraskende med hensyn til den forskningen som viser at den enkeltes karakterer i tillegg til å være påvirket av egne foreldres utdanning og inntekt også påvirkes av sosioøkonomiske ressurser i klassekameratenes familier (Sirin 2005). Siden Oslo er en sosioøkonomisk segregert by, skulle det tilsi en ekstra fordel for elever med høy SØS og en ulempe for elever med lav SØS, og det skulle altså gi en sterkere sammenheng mellom bakgrunn og karakterer.

Tabell 3: Gjennomsnittlige eksamensresultater i Oslo og resten av landet for elever med lav og høy sosioøkonomisk familiebakgrunn (estimert etter statistisk kontroll for elevens innvandringsbakgrunn)

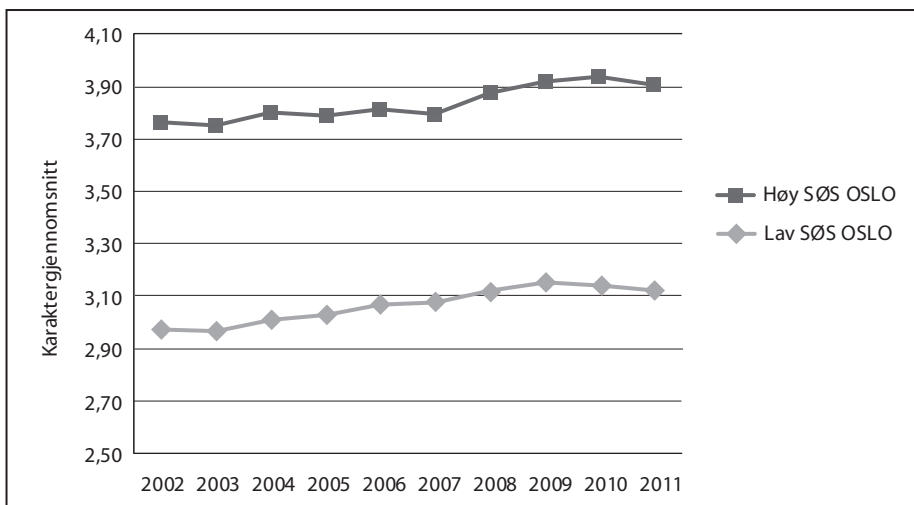
Årskull	Oslo			Resten av landet			Test av forskjell mellom Oslo og resten av landet	
	Lav SØS	Høy SØS	Forskjell	Lav SØS	Høy SØS	Forskjell	Forskjell i forskjell	sig p
2002	2,94	3,71	0,77	3,00	3,78	0,78	-0,01	p = 0,80
2003	3,01	3,81	0,80	2,99	3,80	0,81	-0,02	p = 0,60
2004	2,95	3,72	0,77	3,02	3,79	0,78	0,00	p = 0,89
2005	3,07	3,87	0,80	2,99	3,77	0,78	0,02	p = 0,49
2006	3,07	3,76	0,69	3,00	3,76	0,76	-0,07	p < 0,01
2007	3,06	3,80	0,74	3,03	3,81	0,79	-0,05	p = 0,13
2008	3,10	3,81	0,71	3,05	3,81	0,76	-0,05	p = 0,10
2009	3,18	4,00	0,82	3,09	3,90	0,81	0,01	p = 0,77
2010	3,18	3,93	0,75	3,07	3,85	0,78	-0,03	p = 0,31
2011	3,06	3,88	0,82	3,00	3,81	0,80	0,02	p = 0,56
Hele perioden	3,07	3,83	0,77	3,02	3,81	0,79	-0,02	p < 0,001

For denne artikkelens problemstilling er det mest interessant å finne ut av om karakterøkningen i Oslo har vært jevnt eller ujevnt fordelt. I tabell 3 ser vi at karaktergjennomsnittet i begge de sosioøkonomiske gruppene varierer en god del, og variasjonene er større i Oslo enn i resten av landet. For eksempel var gjennomsnittet til elever med «lav SØS» lavest med 2,94 i 2002, mens det var høyest med 3,18 i 2009. Det gir en økning på 0,24 karakterpoeng (mot 0,07 utenfor Oslo) og indikerer en betydelig forbedring for denne gruppen. Men økningen for elever med «høy SØS» har også vært markant i Oslo: fra 3,71 i 2002 til 4,00 i 2009. Det tilsvarer en økning på 0,29 karakterpoeng, mot 0,12 for samme elevgruppe på landsbasis. Men igjen skal vi være forsiktige med å legge for mye vekt på resultater for enkeltår, og heller legge vekt på trendene i utviklingen. Trendene kommer bedre fram i figur 2, som viser treårige glidende gjennomsnitt basert på tallene i tabell 3.

Figur 2 viser at elever med «lav SØS» i Oslo har hatt en nokså jevn stigning i eksamensresultater, i alle fall fram til rundt 2009. Blant elevene med «høy SØS» har utviklingen vært mindre rettlinjet. Fram til rundt tidspunktet

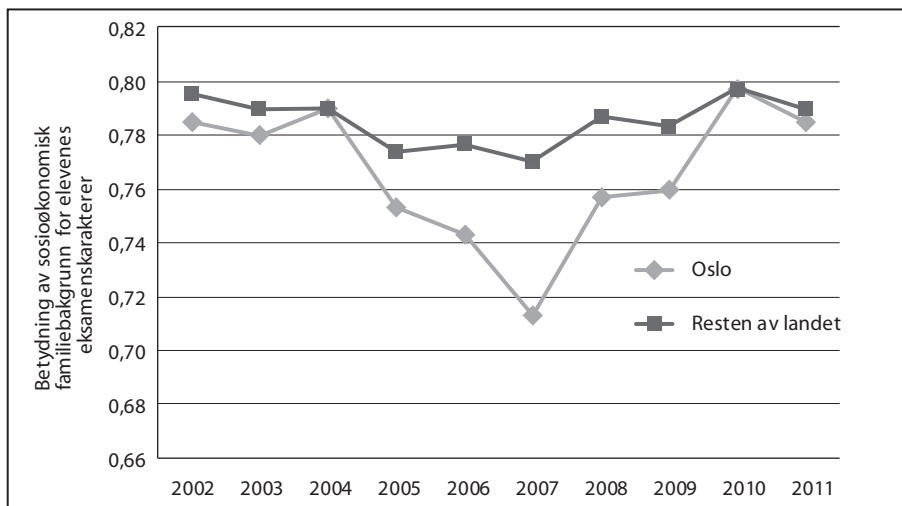
tet for Kunnskapsløftet forandret ikke karaktergjennomsnittet seg spesielt mye, det var rundt 3,80 i perioden fra 2002 til 2007. Men fra 2008 økte karaktergjennomsnittet i løpet av noen år til over 3,90. Det viser at det har skjedd en reduksjon av sosioøkonomisk karakterulikhet i Oslo fram til om lag midten av 2000-tallet, og at ulikhetene deretter har blitt større.

Figur 2: Beregnede eksamenskarakterer for elever med ulik sosioøkonomisk familiebakgrunn i Oslo (justert for elevenes innvandringsstatus). Glidende treårige gjennomsnitt i perioden fra 2002 til 2011

Vi har visualisert denne utviklingen i figur 3 – der vi også tar med resten av landet som et sammenlikningsgrunnlag. Figuren viser karakterforskjellen mellom «høy» og «lav» SØS, slik dette er definert tidligere. Også her er figuren laget ut fra treårige glidende gjennomsnitt. Trenden er synkende ulikhet fram til omtrent det tidspunktet der Kunnskapsløftet ble innført i norsk skole, en ulikhet som økte til omtrent samme nivå som på begynnelsen av 2000-tallet. Trenden for resten av landet følger det samme utviklingstrekket, men utslagene i Oslo er mye større.

Figur 3: Sosioøkonomiske forskjeller i eksamenskarakterer i Oslo og resten av landet (justert for elevenes innvandringsstatus). Glidende treårige gjennomsnitt i perioden 2002–2011

Note: Figuren viser karakterforskjeller mellom elever med henholdsvis 7,5 og 2,5 på SØS-skalaen (0–10), beregnet ut fra separate regresjonsanalyser for hvert år der det er kontrollert for elevenes innvandringsbakgrunn.

Avsluttende diskusjon

I artikkelen har vi rettet oppmerksomheten mot grunnskolens avgangskull i Oslo i perioden fra 2002 til 2011. Som kontrast har utviklingen i Oslo blitt sammenliknet med resten av landet. I denne perioden har ungdomskullene blitt en god del større, men økningen har vært større i Oslo enn i resten av landet. Samtidig har Oslo-elevenes sosioøkonomiske familiebakgrunn – målt gjennom foreldrenes inntekt og utdanning – over tid nærmet seg landsgjennomsnittet. At andelen elever med innvandringsbakgrunn har økt mer i Oslo enn i resten av landet, forklarer denne utviklingen. I seg selv skulle dette tilsi at karakterforskjeller mellom Oslo og resten av landet blir mindre over tid.

Artikkelen viser derimot at tendensen har gått i motsatt retning – i retning av økt karaktergap mellom Oslo og resten av landet – i alle fall når vi måler elevenes kunnskapsnivå ut fra resultatene fra skriftlig eksamen ved avslutningen av grunnskolen. Tar vi hensyn til forskjellene mellom Oslo og

resten av landet når det gjelder endringer i elevenes innvandringsbakgrunn og sosioøkonomiske familiebakgrunn, dokumenterer vi en utvikling fra begynnelsen av 2000-tallet der det ikke var mulig å påvise en særskilt «Oslo-effekt», til en Oslo-effekt på i overkant av én tidel av ett karakterpoeng ti år senere. Endringene er med andre ord betydelige og viser at det økende innslaget av elever med innvandringsbakgrunn ikke har medført dårligere resultater i Oslo-skolen. Tendensen har heller gått i motsatt retning.

Hvorfor karakterutviklingen i Oslo har gått i positiv retning, ligger utenfor det vi har søkt å finne svar på i artikkelen. Trolig skyldes utviklingen ulike forhold, som vi her bare kan spekulere på. Vi kan selvsagt ikke se bort fra at skolepolitikken har virket etter intensjonen, at det har vært en særskilt innsats i Oslo-skolen som har ført til bedre læringsresultater for elevene og kanskje også til at Oslo-skolen over tid har rekruttert bedre lærere og mer effektive skoleledere. Samtidig kan vi heller ikke se bort fra at utviklingen skyldes faktorer som ligger utenfor skolens kontroll, som endringer i elevenes skolemotivasjon og framtidsorienteringer eller hvordan foreldre involverer seg i barnas skolegang. I prinsippet vil økt karaktergjennomsnitt i Oslo også kunne skyldes endringer i hva slags betydning det har at skolene kan vise til et høyt karaktergjennomsnitt. I en tid der skoler og lærere i økende grad blir målt ut fra målbare elevresultater, kan vi ikke se bort fra at lærere jobber mer aktivt for å forberede elevene på selve eksamenssituasjonen enn det de har gjort tidligere.

Hvorvidt dette har skjedd spesielt i Oslo-skolen, er vanskelig å svare på. Det samme gjelder spørsmål knyttet til eventuelle endringer i vurderingspraksis. Dersom Oslos sensorer over tid har utviklet et klima for å gi elevene stadig bedre karakterer, vil også slike forhold kunne påvirke den utviklingen vi har dokumentert. Svaret på dette og de andre spørsmålene har vi ikke, og det er i det hele tatt vanskelig å få klare svar på hva som skyldes skolepolitikk, og hva som skyldes andre forhold. Dessuten krever det helt andre tilnærminger og datagrunnlag enn det denne artikkelen baserer seg på. Her nøyer vi oss med å konkludere med at Oslo-elevene over tid har økt karaktergjennomsnittet mer enn elevene i andre deler av landet. Det har skjedd i en periode der det er innført en ny nasjonal reform og ny lokal skolepolitikk med store og ambisiøse mål, og ikke minst i en periode der andelen elever med innvandringsbakgrunn har økt betydelig mer enn i landet for øvrig.

Betydningen av sosioøkonomisk bakgrunn

Til tross for at sosiale klasseforskjeller er større i Oslo enn ellers i landet, og dessuten at den sosioøkonomiske segregeringen i Oslo-skolene er større enn ellers i landet, har ikke elevenes sosioøkonomiske familiebakgrunn i seg selv større betydning for de skriftlige eksamensresultatene i Oslo sammenliknet med i resten av Norge. Vi kan for det første konkludere med at elevenes sosioøkonomiske familiebakgrunn (kontrollert for innvandringsstatus) har omtrent samme – eller noe mindre – betydning i Oslo enn ellers i landet. For det andre – og dette er det viktigste i denne artikkelen – varierer effekten av familiebakgrunn noe over tid. Funnene betyr at ikke alle grupper har tatt del i den positive karakterutviklingen som har funnet sted i Oslo, på samme måte. På begynnelsen av 2000-tallet hadde sosioøkonomisk familiebakgrunn omtrent samme betydning for karakterene i Oslo som på landsbasis. Deretter fulgte en periode der ulikhetene ble mindre og gikk i retning av sosial utjevning. I denne perioden økte karaktergjennomsnittet til elever med lav sosioøkonomisk bakgrunn, men ikke blant elever med høy sosioøkonomisk bakgrunn. Omtrent på det tidspunktet da Kunnskapsløftet ble innført, snudde denne trenden, og forskjellene økte, noe de også gjorde på landsbasis. På slutten av perioden hadde sosioøkonomisk familiebakgrunn samme betydning for karakterforskjellene i Oslo som i resten av landet – og ulikhetsnivået hadde blitt svakt høyere enn ti år tidligere. Langt på vei er dette den samme trenden som er dokumentert på landsbasis, men utslagene er større i Oslo.

Utviklingen innebærer med andre ord at den generelt positive utviklingen med økende karaktergjennomsnitt i Oslo først sammenfaller med en tendens til sosial utjevning og deretter med en tendens til at ulikhetene forsterkes. Ulikhetene forsterkes i slutten av perioden fordi elever med høy sosioøkonomisk bakgrunn får stadig bedre karakterer i perioden etter innføringen av Kunnskapsløftet, mens det samme ikke har skjedd for elever med lav sosioøkonomisk bakgrunn. Utviklingen tar med andre ord ingen dramatisk vending, men fra et utjevningsspektiv er mønstrene likevel tydelige nok – og altså i tråd med det som allerede er dokumentert å gjelde for landet som helhet (Bakken & Elstad 2012).

Det kan være vanskelig å gi et eksakt svar på hvorfor utviklingen følger en trend med mindre ulikhet som avløses av økende ulikhet. Tidligere har vi argumentert for at det kanskje ikke er tilfeldig at utviklingen med økte sosioøkonomiske karakterforskjeller sammenfaller i tid med tidspunktet da den nye skolereformen ble innført i norsk grunnsopplæring (Bakken & Elstad 2012). Vi fant at også kjønnsforskjellene i grunnskolekarakterer økte

etter at Kunnskapsløftet ble innført – ikke dramatisk, men det var likevel en tydelig trend. Et viktig spørsmål er derfor om det kan være noe ved selve reformen som har bidratt til å forsterke ulikhetsskapende prosesser som skapes gjennom skolesystemet. I mangel av data for å granske tolkningene nærmere forblir denne siste delen av diskusjonen spekulativ.

En mulig forklaring kan ligge i selve *innholdet i reformen*. Kunnskapsløftet legger stor vekt på kunnskap, og reformen er ambisiøs med tanke på hva som er ønskelig å oppnå når det gjelder å forbedre elevenes grunnleggende ferdigheter og kunnskaper i fagene. Skolen orienterer seg dermed i stor grad mot den typen kompetanse som preger bakgrunnen til og arbeidsdagen for den velutdannede middelklassen. Reformens krav til elevene spiller så å si *på lag* med de høyt utdannede, og elevene fra slike sjikt vil derfor kanskje ha bedre forutsetninger for å tilpasse seg skolen under Kunnskapsløftet. Også den målstyrte læreplanen og vekten på bedre samarbeid mellom hjem og skole kan ha bidratt i samme retning. Ettersom foreldreressursene varierer med hensyn til mulighetene til og forutsetningene for å være en faglig partner med skolen, kan det tenkes at skolens ønske om foreldreinvolvering kan differensiere ytterligere ut fra hjemmets egne skoleressurser. Bruken av kartleggingsverktøy og andre typer tester kan virke i samme retning. Hyppige faglige tilbakemeldinger betyr en strøm av signaler til den enkelte elev om hvor «vellykket», i lys av læreplanene, han eller hun er, og effekten kan bli et forsterket sprik mellom de skoleflinke og de mindre skoleflinke elevene.

En annen mulig forklaring på økte forskjeller kan være endringer i *lærernes vurderingspraksis*. Lærerne kan ha reagert på Kunnskapsløftets dreining mot de mer faglige og kunnskapsmessige sidene ved skolen ved å revidere sine måter å klassifisere elevene på. Bevisst eller ubevisst kan det å skille mellom elevene etter deres rent kunnskapsmessige prestasjoner innta en større plass i vurderingsgrunnlaget. Om karakterskalaen brukes for å skille tydeligere etter elevenes kunnskapsnivå, kan endringer i lærerkollektivets vurderingspraksis generere tendenser til økende sosial ulikhet.

En tredje mulig forklaring er *foreldrenes rolle*, som kan ha blitt endret på grunn av debatten rundt og innføringen av Kunnskapsløftet. Bakken og Elstad (2012: 247) viser at over tid er det flere og flere foreldre som mener at det er viktig at kunnskapsnivået i skolen heves, men det er tydelige sosiale mønstre: Jo høyere egen utdanning er, jo større er oppslutningen om hvor viktig kunnskapsnivået i skolen er. Hva slags konkrete endringsprosesser i familiene forandringer i det skolepolitiske klimaet har utløst, er i liten grad kartlagt. Det kan tenkes at de sosiale forskjellene i kunnskapsopptattheten

blant foreldrene genererer økende sosial ulikhet i hvordan foreldrene vektlegger barnas skoleinnsats, som i neste omgang reflekteres i en større sosial differensiering i elevenes karakterer.

For denne artikkelens del har den viktigste problemstillingen vært å undersøke – med Oslo som eksempel – om de sosioøkonomiske ulikhetene i elevenes karakterer blir mindre over tid i en periode med klare, gjennomsnittlige forbedringer i elevenes gjennomsnittlige eksamenskaraktarnivå. Det viktigste svaret på denne problemstillingen er at karakterforbedringer ikke automatisk sammenfaller med mindre grad av sosioøkonomiske karakterforskjeller. For Oslos del har vi vist at karakterforbedringen først var sammenfallende med mindre sosioøkonomiske karakterforskjeller, deretter med større forskjeller. Selv om vi skal være forsiktige med å tolke den generelle karakterforbedringen som et direkte utslag av skolepolitiske tiltak, bidrar ikke funnene i denne artikkelen til å støtte en hypotese om at elever med lave sosioøkonomiske ressurser i hjemmet har større utbytte av en skole – eller et skolesystem – som kan vise til gode resultater, enn elever med en mer privilegert familiebakgrunn.

Noter

- 1 Det må nevnes at utdanningsdirektøren i Oslo regnes som en av arkitektene bak denne skolereformen. Før hun startet som utdanningsdirektør i Oslo, ledet hun et offentlig utvalg som i 2003 kom med en rekke forslag om endringer i norsk skole (NOU 2003). Mange av forslagene ble etter hvert tatt inn i Kunnskapsløftet.
- 2 Beregningen av sosioøkonomisk status er gjort ut fra hele datamaterialet, der også nyankomne innvandrere er med. Siden gruppen nyankomne innvandrere er utelatt i denne artikkelens analyser, vil gjennomsnittlig SØS ligge noe over 5,0.

Litteratur

- Agirdag, O., M. Van Houtte, mfl. (2012). Why does the ethnic and socio-economic composition of schools influence math achievement? The role of sense of futility and futility culture. *European Sociological Review* 28(3): 366–378.
- Bakken, A. og J.I. Elstad (2012). *For store forventninger? Kunnskapsløftet og ulikhetene i grunnskolekarakterer*. Rapport 7/12. Oslo, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

- Bonesrønning, H. og J.M.V. Iversen (2010). *Prestasjonsforskjeller mellom skoler og kommuner: Analyse av nasjonale prøver 2008*. Trondheim, Senter for økonomisk forskning AS.
- Bourdieu, P. og J.-C. Passeron (1977). *Reproduction in Education, Society, and Culture*. London: Sage Publications.
- Coleman, J.S. (1990). *Equality and Achievement in Education*. Boulder: Westview Press.
- Entwisle, D., K. Alexander, mfl. (1997). *Children, Schools and Inequality*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Erikson, R. og J.O. Jonsson (1996). *Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective*. Colorado: Westwood Press.
- Gjerustad, C. og L.R. Frøyland (2012). *Vennskap, utdanning og framtidspaner. Forskjeller og likheter blant ungdom med og uten innvandrerbakgrunn i Oslo*. Rapport 5. Oslo, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Goldsmith, P.R. (2011). Coleman revisited: School segregation, peers, and frog ponds. *American Educational Research Journal* 48(3): 508–535.
- Heath, A.F., C. Rethon, mfl. (2008). **The Second Generation in Western Europe: Education, Unemployment, and Occupational Attainment.**»*Annual Review of Sociology* 2008(34): 211–235.
- Hernes, G. (1974). Om ulikhetens reproduksjon. Hvilken rolle spiller skolen?. *I forskningens lys*: 231–251.
- Kingston, P. (2001). The unfulfilled promise of cultural capital theory. *Sociology of Education*, 74:88–99.
- Kränge, O. og A. Bakken (1998). Innvandrerdoms skoleprestasjoner – tradisjonelle klasseskiller eller nye skillelinjer? *Tidsskrift for samfunnsforskning* 39(3): 381–410.
- Lareau, A. (2003). *Unequal childhoods. Class, race, and family life*. Berkeley: University of California Press.
- Nash, R. og H. Lauder (2010). *Explaining inequalities in school achievement. A realist analysis*. Burlington, VT: Ashgate Pub. Co.
- NOU 2003:16. *I første rekke. Forsterket kvalitet i en grunnopplæring for alle*. Oslo, Utdannings- og forskningsdepartementet.
- OECD (2011). *PISA 2009 Results: Overcoming Social Background. Equity in Learning Opportunities and Outcomes*. Volume II. Paris: OECD, Organisation for Economic Co-Operation and Development.
- Oslo kommune (2005). *OsloSkolen*. Nr. 1/2005. Oslo, Utdanningsetaten i Oslo.

- Oslo kommune (2011). *Statistisk årbok for Oslo 2011*. Oslo, Oslo kommune.
- Sirin, S.R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of Educational Research* 75(3): 417–453.
- St.meld. nr. 31 (2002–2003). *Storbymeldingen*. Oslo, Kommunal- og regionaldepartementet.
- Wiborg, Ø., C.Å. Arnesen, mfl. (2011). *Elevers prestasjonsutvikling – hvor mye betyr skolen og familien?* Rapport nr. 35. Oslo, NIFU.

Summary

Socioeconomic inequality in school achievement among school students in Oslo

Recently published research has shown that the socioeconomic differences in school grades have improved somewhat in Norway and it coincided with a national reform in primary and secondary schools in Norway – Kunnskapsløftet (in 2006). This article examines whether the same has happened in Oslo – the only Norwegian city with substantial social inequality and a large proportion of immigrants. Students in Oslo get better grades on average compared to the national level, but this “Oslo-effect” has increased in recent years. In the mid-2000s the socioeconomic inequality in school achievement was lower in Oslo than in the rest of the country, but after the new reform was introduced, this difference disappeared. In the last years social inequality of exam grades in Oslo has increased and is now at the same level as the rest of the country. The article discusses various reasons for the increase of socioeconomic inequality in school results in Norway.